

Олещук Петро Миколайович

*Доктор політичних наук, доцент кафедри політичних наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-1042-4539>
e-mail: oleshchuk3@gmail.com*

Салтовський Олександр Іванович

*Доктор політичних наук, професор кафедри політичних наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-1522-4723>
e-mail: saltovsky@yahoo.com*

**БІЛОРУСЬ В УКРАЇНСЬКИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВЧЕННЯХ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОРІЧЧЯ**

Резюме

Проаналізовано погляди українських теоретиків геополітики першої половини ХХ сторіччя на перспективи відносин незалежних держав України і Білорусі.

З'ясовано, що використання території Білорусі для відкритої російської агресії привернули увагу вітчизняних науковців і політиків до проблеми перспектив Українсько-білоруських відносин.

Доведено, що теоретична спадщина українських мислителів першої половини ХХ сторіччя може бути використана для формування цілісної зовнішньополітичної концепції відносин України та її північного сусіда. На думку С.Рудницького та Ю.Липи в основі українсько-білоруських відносин лежать історія і географічний простір. Білорусь не відбулась як самостійна незалежна держава з причини відсутності виходу до морів, вважали українські теоретики геополітики першої половини ХХ ст. Це несе в собі загрозу для державного існування України та реалізацією нею власної геополітичної ролі. Ю.Липа вважає, що найбільша річкова мережа Білорусі — Дніпро з притоками — робить білоруську територію частиною чорноморського комунікаційного простору. Україна є «склепінням» цього

простору, а Білорусь — його «шоломом». Україна, контролюючи Північне Причорномор'я, забезпечує Білорусі надійний зв'язок з комунікаційним простором Чорного моря. Незалежна Білоруська держава є важливою умовою безпеки північних кордонів України.

Наголошено, що незалежна білоруська держава є важливим чинником реалізації Україною свого геополітичного призначення — бути основою політичної стабільності і економічного розвитку регіону Чорного моря, як одного з найважливіших центрів світової торгівлі, комунікації, політики.

Встановлено, що українськи теоретики геополітики першої половини ХХ сторіччя включають Білорусь до союзів членом яких має стати Україна: Ю.Липа до союзу народів Чорного моря, С.Рудницький — до Балтійсько-понтійської федерації.

Головною умовою реалізації їх ідей є відновлення демократичного політичного режиму в Білорусі і вільний вибір білоруським народом його історичної долі.

Ключові слова: Україна; Білорусь; геополітика; чорноморський комунікаційний простір; Балтійсько-понтійська федерація.

Вступ

Сьогоднішня Білорусь — це країна, яка безпосередньо межує з Україною, має протяжний спільний кордон (близько 1084 км.) та тривалу історію спільного життя в межах різних державно-політичних утворень. При цьому протягом тисячі років відносини цих двох країн вкрай рідко аналізувалися українською політичною думкою як самостійна дослідницька проблема. «Білоруське питання» вітчизняні історики та теоретики політичної думки здебільшого розглядали в контексті відносин з іншими сусідами — поляками, московитами-росіянами, литовцями.

Менше з тим, гібридна війна Росії проти України, що розпочалась у 2014 році з анексії Криму та створення маріонеткових проросійських утворень «ЛНР/ДНР», обрання столиці Білорусі Мінська місцем переговорів між країнами «нормандської четвірки» і укладання там так званих «Мінських угод», що встановили хитке перемир'я на фронті, масові протестні акції білоруської опозиції 2020-21 роках та початок широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну у лютому 2022 році з використанням території білоруської держави, зумовили сплеск інтересу в експертному й науковому середовищі України до питання українсько-білоруських відносин.

Цікавими й змістовними були дослідження останніх років Г. Дедуріна, Ю. Павловича (зокрема його дисертація на здобуття звання кандидата історичних наук та ряд подальших публікацій), колективна

монографія «Білорусько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення» (відп. ред. Іван Патер; упоряд.: Олег Муравський, Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2021), аналітичні матеріали МЗС України, зокрема й за підписом міністра П. Клімкіна, посла України в Республіці Білорусь у 2010-11 роках Р. Безсмертного, тощо.

Також з'явився ряд публікацій вітчизняних дослідників української політичної думки пов'язаних з перевиданням у 2000-х роках праці Ю. Липи «Чорноморська доктрина», зокрема О. Багана, Ю. Василевича, Ю. Кочубея, І. Стамбола та інших.

Менше з тим, Г. Дедурін у публікації присвяченій вивченню зовнішньої політики Білоруської народної республіки доби національно-визвольних змагань 1917-21 років, зазначає: «Звертаючись до історіографії питання, слід зазначити, що українсько-білоруські відносини часів революції, привертали значно менше уваги істориків, ніж українсько-польські або білорусько-польські чи білорусько-литовські стосунки. Окремі аспекти цієї проблеми з українського боку досліджували В. Мартиненко, В. Матвієнко, а з білоруського — М. Касцюк, В. Лебедзева, Н. Мезга, Т. Павлова. Проте комплексного дослідження українського вектору зовнішньої політики БНР до сьогодні бракує» [1, с. 107]. Так само можна говорити і щодо комплексних досліджень Білорусі в сучасній українській політичній науці.

Метою даної статті є актуалізація спадщини українських теоретиків геополітичної думки першої половини ХХ сторіччя щодо важливості Білорусі у побудові архітектури міжнародної безпеки в регіоні Східної Європи та геополітичних інтересів України.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети було використано метод аналізу теоретичних напрацювань, які найбільш яскраво представляють українську геополітичну думку тієї історичної доби, зокрема Ю.Липи та С.Рудницького.

Порівняльний метод дозволив співвіднести підходи українських теоретиків геополітичної думки першої половини ХХ сторіччя щодо можливості формування потужних міждержавних об'єднань з числа новостворених держав Центральної та східної Європи і місця незалежної білоруської держави в них

Результати дослідження

Кінець ХІХ, початок ХХ сторіччя, за влучним висловом М. Міхновського, «визначився з'явищами, що характеризують новий зворот в історії людськості. Ці з'явища свідчать за те, що п'ятий акт великої історичної трагедії, званої «боротьбою націй», вже начався...» [2, с. 13].

Національно-визвольні змагання українського народу, його прагнення до самостійного державного існування вимагали від українських політиків та вчених переосмислення відносин з сусідніми, близькими і далекими, країнами і народами.

Політико-географічне знання мало стати важливим підґрунтям розробки програми побудови незалежною Української держави. Як зазначав С. Рудницький «...територія рідного народу є одною з головних, а може й найголовнішою з основ як теоретичного, так й практичного націоналізму. Кожний тямущий член нації повинен знати, що таке він має у своїй рідній країні, на чім йому і йому подібним приходиться будувати життя нації.... Кожний крок якої-небудь «політики», що буде суперечний природі краю, мусить скорше чи пізніше важко пімститися на цілм народі» [3, с. 291].

Говорячи про перспективи відносин України і Білорусі як незалежних держав, вироблення української політики щодо північного сусіда, С. Рудницький звертається до історії та географії.

Поліські болота, не лише є етнографічною межею, що розділяє українські та білоруські етнографічні території, але й часто ставали зоною прихистку українців від степової загрози. Річкова мережа цього регіону була важливою комунікаційною системою, що з'єднувала прилеглі території. «Крім цього, творять поліські болота границю, добру з погляду військової географії. Всі інші границі суцільної української території — це лінії, тільки місцями зазначені то плоскими вододвлами, то легко проходимими річками серед широких рівнин Східної Європи» [4, с. 116–117].

Історія політичних відносин двох народів, зазначає С. Рудницький, визначається тривалим перебуванням в складі двох державних утворень: «Північна сусідня земля України, *Біла Русь*, мала тільки недовгий час більше політико-географічне значіння. Біла Русь творила колись інтегральну частину староукраїнської Київської держави. В XIV (почасти вже у XIII-у) столітті пішла Біла Русь під литовське панування — властиво ж змінила тільки династію і стала для Великого князівства литовського основою для прилучення цих частин старої Київської держави, що ще не підпали безпосередній татарській владі. Біла Русь була також посередницею для українських культурних впливів на Литві. Цим шляхом дійшла культурна і писемна мова старого Києва до нероздільного панування в цілій литовсько-руській державі. Ця держава стала просто українсько-білоруською, бо литовське національне живло дало їй тільки назву і династію. Тим і пояснюється дуже лояльне відношення Українців до цієї держави» [4, с. 112].

Ця спільність давньої історії України і Білорусі, зумовлена, на думку іншого видатного теоретика української геополітики періоду між двома світовими війнами Ю. Липи, належністю їх територій до комунікативного простору річкової системи Дніпра. В роботі «Призначення України» він

наголошує: «Звернім насамперед увагу на ріки. Вони об'єднують населення і його оселі, як найважливіші засоби комунікації... Ріками в життя кожної раси кружляє крам, зброя і закони» [5, с. 57].

Перебування українських та білоруських земель в складі Великого князівства Литовського, в силу історичних обставин, стало для них своєрідним продовженням давньокиївської державної традиції. С. Рудницький зазначає, що «Тільки один раз за всю історію одна держава обійшлась з Україною инакше. Литовська держава дала їм рівноуправлення з литовською державною нацією. Наслідок був такий, що в одному ледви столітті т. зв. Руська мова й культура опанували цілу литовську державу» [4, с. 143–144].

Однак, суттєвим чином, вважає він, ситуація змінилася через процеси створення польсько-литовської державної унії: «Та прийшла Люблінська унія, українські й білоруські культурні й політичні впливи дуже скоро підкопав непереможний напір Поляків і Литва та Білорусь підлягли цілковитій полонізації — принаймні у всіх вищих верствах свого населення» [4, с. 112]. Українські землі опинилися в складі Польського королівства, а білоруські залишилися в Литовській державі.

Розділені між двома державними організаціями в межах союзної держави, Україна і Білорусь не втрачали між собою зв'язків. Це зумовлювалося не лише історичною традицією, а й обставинами географічними. Річками Німан, Нарев і Західна Двіна Білорусь, через територію Польщі й Литви була пов'язана з басейном Балтійського моря. Однак, найбільшою річковою мережею Білорусі є Дніпро з притоками, через яку, територією України, вона пов'язана з Чорноморським комунікативним простором.

Ю. Липа, говорячи про українсько-білоруські географічні зв'язки, посилався на ідеї висловлені основоположником політичної географії та одним з зачинателів сучасної геополітичної науки Ф.Ратцелем для якого ««...ріки є продовженням моря вглиб суходолу». З погляду лучбового є в тім цілковита слушність. Політичне значення річкових гирел є велитенське, — ціла торгівля по річці, що її гирло опановане, є переважно в руці пана гирла» [6, с. 98].

Українська боротьба за відвоювання виходу на північне узбережжя Чорного моря мала не лише забезпечити Україні повернення роль важливого геополітичного гравця в Чорноморському регіоні, але й визначити геополітичну роль Білорусі.

Як наголошує український вчений, «Геополітично білоруські землі — це такі ж наддніпрянські землі, як і ціла середня Україна» [6, с. 15]. Геополітичне становище обох країн робить їх природними союзниками з близькими геополітичними інтересами.

Якщо Україна, контролюючи Північне Причорномор'я, забезпечує Білорусі надійний зв'язок з комунікаційним простором Чорного моря, то незалежна Білоруська держава є важливою умовою безпеки північних кордонів України. Ю. Липа підкреслює, що «Оборона північних земель України лежить на північних межах Білоруси» [6, с. 15].

Географічне становище країн Східної Європи значною мірою визначило їх історичну долю між двома світовими війнами та результати національно-визвольних змагань цього історичного періоду. Політичну незалежність змогли отримати і утримати ті з них, хто мав вихід до морів, а, отже, й до світового комунікаційного простору. Важливу роль відіграло також вміння їх політичних еліт скористатися перевагами географічного розташування та згуртувати народні маси.

С. Рудницький, підводячи підсумки національно-визвольних змагань початку ХХ сторіччя у Східній Європі і здобутки кожної з країн, констатував: «Фінляндія використала своє географічне становище й довголітню автономію найкраще й є між усіма цими крайніми державами найсильніша. Естонія, Литва, Латвія, наслідком свого надморського положення, зглядно добрих природних границь від сходу (вінок наконечних з озерами й болотами), й не в останнє наслідком своєї зглядної малости, прийшли швидко до ліпшої організації. Біла Русь, простором значно більша, відрізана від моря, з її населенням на загал убогим, ще до того війною матеріально зруйнованим, спинювана з обох сторін, польської й московської, не вийшла поза перші початки державності» [4, с. 153].

Факт того, що Білорусь не відбулась як самостійна незалежна держава, вважали українські теоретики геополітики першої половини ХХ ст., несе в собі загрозу для державного існування України та реалізацією нею власної геополітичної ролі.

Незалежна білоруська держава мала стати важливим чинником реалізацією Україною свого геополітичного призначення — бути основою політичної стабільності і економічного розвитку регіону Чорного моря, як одного з найважливіших центрів світової торгівлі, комунікації, політики.

Один із засновників Української Народної Республіки у праці «На порозі нової України», відзначаючи значення чорноморського простору, писав: «Історичні умови орієнтували нас на захід, географічні орієнтували і орієнтують на полуденне, на Чорне море — «єже море словеть рускоє», як каже київський літописець ХІІ в. — українське, говорячи теперішньою термінологією» [7, с. 16].

Ю.Липа, розробляючи концепт «Чорноморської доктрини», визначав основне геополітичне спрямування розвитку української держави саме у напрямку причорноморського регіону: «Чорноморський простір — це

життєдайний простір України. Україні належить перше місце серед чорноморських країв з огляду на її простір, багатства й енергію її людности» [6, с. 5].

Український теоретик геополітики наполягав на створенні союзу рівноправних народів, що історично посідають береги Чорного моря: «Чорне море мусить належати до чорноморських народів. Для них воно є центр лучби, осередок їх розселення й їх суспільно-державних стремлінь. Чорне море це економічне й духовне опертя для чорноморських країн. Вони творять разом з ним економічну й духовну одність» [6, с. 5].

При цьому Ю.Липа підкреслює, що Україна відіграє особливу роль в Чорноморському геополітичному, економічному й культурному просторі: «Україна, це склепіння довкола Чорного моря, склепіння, що має свій ключ, і свої пункти опертя, і свій геополітичний зміст» [6, с. 14]. Одночасно і для України Чорномор'я має екзистенційне значення — воно є її виходом до світового комунікаційного простору, чинником відродження тисячолітніх економічних і політичних зв'язків.

Ці ідеї перегукуються з думкою М. Грушевського про те, що «Народність наша, дух — тягне нас на захід, край звертає нашу енергію і нашу працю на схід і полуденне, в сферу нашого моря і нашого комунікаційного простору до котрого ведуть нас наші ріки і повинні б повести всі наші дороги коли б вони будувались нами, в орієнтуванні нашими інтересами, а не мали своєю метою — навпаки — боротися з природною орієнтацією нашого економічного й культурного життя» [7, с. 23–24].

Україна, на думку Ю.Липи, є своєрідним «склепінням» всього чорноморського геополітичного, економічного і культурного простору. При цьому він наголошує, що «Склепіння — це живий організм і всякі експерименти й спроби зламати його, — відбиває цей організм, навіть, підсвідомо зі згубою для напасника» [6, с. 14].

При цьому, з геополітичної точки зору, вважає автор «Чорноморської доктрини», українське «Склепіння має свій командний осередок — півострів Тавриду і свій ключ — Білорусь», а «Ключ українського чорноморського склепіння — Білорусь є тим самим для територіальної сили України, чим для морської незалежності — Таврида» [6, с. 14].

Говорячи про можливий геополітичний союз країн Чорномор'я, Ю. Липа наголошує, що безпекові перспективи незалежної української держави тісно пов'язані зі встановленням добросусідських відносин з незалежною Білоруссю: «Найбільшим нонсенсом є ті чи інші претензії до Білорусинів за той чи інший повіт, чи невиразну лінію кордонів. В найглибшому інтересі України була й буде дуже чесна й дуже зичлива політика щодо білорусинів. Без Білоруси українське склепіння є в небезпеці.

З другого боку, при цілковитій незалежності невеликої Білоруси (коло 12 міл.) буде вона відтята від півдня й станеться знярядям сусідів зліва чи зправа, а значить раною на карку України. Тимчасом при зичливім співжиттю — Білорусь може статися шоломом на голові України [6, с. 15].

С.Рудницький, розглядаючи перспективи союзницьких відносин України і Білорусі акцентує увагу більше на питаннях створення міждержавного об'єднання країн Східної Європи. Він пише про необхідність створення союзу країн, що лежать на колишньому шляху «з варяг в греки»: «Балтійсько-понтійська федерація, зложена з Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви, Білоруси й України є нині ціллю дуже впливових кругів усіх згаданих держав ... Цілий поміст між Балтійським, а Чорним морем і Каспієм, так важний для світової торгівлі і лучби, був би доменою цієї проектованої зв'язкової держави» [4, с. 154].

Висновки

Ідеї і пропозиції українських теоретиків геополітики щодо відносин України з білоруською державою не втратили своєї актуальності і у сьогодні. Головною умовою їх реалізації є відновлення демократичного політичного режиму в Білорусі і вільний вибір білоруського народу — бути «форпостом руского міра на Європейському континенті» чи повернення до кола демократичних народів Європи, до своєї багатовікової історичної традиції та геополітичного призначення.

Для України ж, як наголошував Ю. Липа, білоруський «ключ» чорноморського «склепіння» залишається питанням екзистенційним: «Державна спільнота з Білоруссю — це питання життя для України. Білоруські землі — це недопущення до спільного кордону між балтійським і фіно-уральським експанзійним осередком. Болота й ліси Білоруси, укохані й оспівані Білорусинами, — це найліпше забезпечення від загрози для України з півночі» [6, с. 14].

Список посилань

1. Дедурін Г. Український напрямок зовнішньої політики БНР (1918 — 1921 рр.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2017. Серія: Історія. Том 2. № 2. С. 107-112.
2. Міхновський М. Самостійна Україна. Програма Революційної Української Партії із 1900 року. *Вступне* слово проф. Володимира Шаяна. Лондон 1967. 32 с.
3. Рудницький С. Л. До основ українського націоналізму // Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? / Упор., передмова О. І. Шаблія. Львів 1994. С.272-348.

4. Рудницький С. Л. Українська справа зі становища політичної географії // Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? /Упор., передмова О. І. Шаблія. Львів 1994. С.94-208.
5. Липа Ю. Призначення України. Нью-Йорк, 1953. 307 с.
6. Липа Ю. Чорноморська доктрина. Одеса. 1942. 170 с.
7. Грушевський, М. С. На порозі нової України: Гадки і мрії. Київ: Друк. акц. т-ва «Петро Барський», 1918. 120 с.

References

1. Dedurin, H. (2017). The Ukrainian vector of the foreign policy of the Belarusian People's Republic (1918 – 1921). Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Series: History, 2(2), 107 – 112.
2. Mikhnovskiy, M. (1967). Independent Ukraine: The program of the Revolutionary Ukrainian Party (1900). With an introductory essay by Prof. Volodymyr Shaian. London.
3. Rudnytskyi, S. L. (1994). Toward the foundations of Ukrainian nationalism. In S. L. Rudnytskyi, Why do we want an independent Ukraine? (O. I. Shablii, Ed. & Intro.), pp. 272 – 348. Lviv.
4. Rudnytskyi, S. L. (1994). The Ukrainian cause from the standpoint of political geography. In S. L. Rudnytskyi, Why do we want an independent Ukraine? (O. I. Shablii, Ed. & Intro.), pp. 94 – 208. Lviv.
5. Лыпа, Y. (1953). The destiny of Ukraine. New York.
6. Лыпа, Y. (1942). The Black Sea doctrine. Odesa.
7. Hrushevskiy, M. S. (1918). On the threshold of a new Ukraine: Thoughts and dreams. Kyiv: Petro Barskyi Printing Joint-Stock Company.

Petro Oleshchuk

*Doctor of Political Sciences, Associate Professor
of the Department of Political Sciences
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0003-1042-4539>
e-mail: oleshchuk3@gmail.com*

Olexandr Saltovsky

*Doctor of Political Sciences, Professor of the Department of Political Sciences
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0002-1522-4723>
e-mail: saltovsky@yahoo.com*

BELARUS IN UKRAINIAN GEOPOLITICAL DOCTRINES OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Abstract

The views of Ukrainian geopolitics theorists of the first half of the 20th century on the prospects for relations between the independent states of Ukraine and Belarus are analyzed.

It is found that the use of the territory of Belarus for open Russian aggression attracted the attention of domestic scientists and politicians to the problem of the prospects for Ukrainian-Belarusian relations.

It is proved that the theoretical heritage of Ukrainian thinkers of the first half of the 20th century can be used to form a holistic foreign policy concept of relations between Ukraine and its northern neighbor. According to S. Rudnytsky and Yu. Lypa, the basis of Ukrainian-Belarusian relations is history and geographical space. Belarus did not emerge as an independent state due to the lack of access to the seas, believed Ukrainian geopolitics theorists of the first half of the 20th century. This poses a threat to the state existence of Ukraine and the realization of its own geopolitical role. Yu. Lypa believes that the largest river network of Belarus — the Dnieper with its tributaries — makes Belarusian territory part of the Black Sea communication space. Ukraine is the “vault” of this space, and Belarus is its “helmet”. Ukraine, controlling the Northern

Black Sea Region, provides Belarus with a reliable connection to the Black Sea communication space. An independent Belarusian state is an important condition for the security of Ukraine's northern borders.

It is emphasized that an independent Belarusian state is an important factor in Ukraine's realization of its geopolitical destiny — to be the basis of political stability and economic development of the Black Sea region, as one of the most important centers of world trade, communication, and politics.

It is established that Ukrainian theorists of geopolitics of the first half of the 20th century include Belarus in the unions of which Ukraine should become a member: Yu. Lypa to the Union of the Peoples of the Black Sea, S. Rudnytskyi to the Baltic-Pontic Federation.

The main condition for the implementation of their ideas is the restoration of a democratic political regime in Belarus and the free choice of its historical destiny by the Belarusian people.

Keywords: Ukraine; Belarus; geopolitics; Black Sea communication space; Baltic-Pontic Federation.

Надійшла до редакції 03.11.2025

Прийнято до друку 05.12.2025

Оприлюднено 29.12.2025